

ДІАГНОСТИКО-КОРЕКЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ НЕАВТОРСЬКОГО МАЛЮНКУ У ГЛИБИННОМУ ПІЗНАННІ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день існує багато методів роботи з малюнком у різних психокорекційних напрямках, де переважає аналіз символіки малюнків на основі тестових інтерпретацій. В останньому випадку поза колом досліджень залишаються несвідомі чинники формування психіки суб'єкта, тому ми в своїй роботі ставимо акцент на пізнанні цілісної психіки в єдності свідомої і несвідомої сфер. Діагностико-корекційна робота за методом АСПО засвідчує, що крім авторських малюнків можуть використовуватись картини художників. Наукова проблема полягає у визначенні діагностико-корекційних можливостей неавторського малюнку та розкритті його особливостей порівняно з іншими прийомами роботи з психомалюнками.

Мета роботи полягає у дослідженні діагностико-корекційних можливостей психоаналітичної роботи з неавторським малюнком. Гіпотеза дослідження: застосування художніх творів у діагностико-корекційній роботі сприяє об'єктивуванню деструктивних тенденцій за рахунок механізмів проєкції, ідентифікації та заміщення.

Виклад основного матеріалу. Робота виконується в межах психодинамічної теорії Т. С. Яценко, яка центрує увагу на внутрішній суперечливості психіки. Відповідно до психодинамічного підходу динаміка психіки виражається в єдності суперечливих тенденцій як усталеної характеристики. Ця суперечність виявляється у таких тенденціях: прагнення «до сили» й водночас – «до слабкості», прагнення «до людей» і водночас «відсторонення від них», прагнення «до життя» й водночас – «до смерті» [10].

Єдність теорії і практики в синтезі з різними підходами – феноменологічним, психоаналітичним, когнітивним, гуманістичним та гештальт-теорією – дозволяє не лише поставити проблему дослідження деструктивних тенденцій, що породжують дисфункції психіки, але й розкрити шляхи її глибинно-психологічної діагностики і корекції.

Психоаналіз психомалюнків є невід'ємною частиною глибинно-зорієнтованого методу активного соціально-психологічного навчання (АСПН); з метою глибинного пізнання психіки в АСПН застосовуються такі прийоми роботи з психомалюнками: малюнок на задану або власну тему; спільне малювання, коли група або декілька учасників групи малюють на одному аркуші свою групу, її динаміку, настрій учасників та ін.; додаткове малювання, коли малюнок передається по колу і кожен з учасників продовжує малюнок. Особливим різновидом роботи з психомалюнками є робота з неавторським малюнком, в якості яких виступають репродукції художніх полотен творів мистецтва. Зокрема, значний діагностико-корекційний потенціал має картина М. Реріха «Мадонна Лаборіс» (рис. 1). Можна працювати як з окремим так із групою неавторських рисунків. Учаснику пропонується обрати з ряду представлених малюнків ті, які йому емоційно небайдужі і здійснити на її основі самоаналіз і саморефлексію [9].

Рис.1.Картина М. Реріха «Мадонна Лаборіс»

Кожен із заявлених прийомів слугує виявленню певних аспектів цілісної психіки, що мають зв'язок із несвідомою сферою (характер самоусвідомлення та самосприйняття, об'єктні відношення, сутності особистісної проблеми та її детермінант та ін.)

Ефективність психоаналізу малюнків обумовлюється процесуальністю діагностики, яка передбачає порційність, поступальність прогнозів і висновків, побудову психодіагностичних гіпотез на основі багаторівневого аналізу психомалюнків. Робота із неавторськими малюнками щоразу набуває нових відтінків, які відображають неповторність психіки та особистісної проблематики протагоніста. Образи картин наповнюються індивідуальним

змістом завдяки перенесенням, що об'єктивуються у психокорекційному діалозі. Водночас у психоаналітичній роботі з різними людьми є спільні характеристики. Насамперед це пропозиція перевтілитися в певний образ, рефлексувати себе в контексті обраного персонажа. Відповідно до принципів процесуального діагностування наступний крок психолога визначається змістом попереднього висловлювання протагоніста і разом з накопиченим матеріалом дозволяє формулювати гіпотези. Психодіагностичні гіпотези поступово поглиблюються та супроводжуються перевірками й уточненнями. У процесі психодіагностики об'єктивується емоційна значущість для суб'єкта тієї чи іншої події, що пов'язана з фіксаціями, емоційними переживаннями, травмами. З огляду на позначене вище набуває ваги спонтанна активність особи, яка сприяє пізнанню внутрішніх детермінант психіки в її суперечності. Такий підхід сприяє розумінню учасниками групи закономірної зумовленості психіки та її глибинно-психологічних витоків. Процес глибинно-психологічного пізнання має опосередкований характер – навчальний ефект досягається завдяки змінам, що відбуваються на латентному рівні. Психокорекційний процес передбачає динаміку розвитку групи, головними механізмами якої є позитивна дезінтеграція та вторинна інтеграція на більш високому рівні розвитку психіки суб'єкта. Індикатором дезінтегрованості психіки можуть виступати такі емоційні стани: тривожність, смуток, сором, невдоволеність собою та ін. Показниками інтеграції психіки на більш високому рівні є: розширення самосвідомості, здатність до самоаналізу, рефлексії, розуміння ролі дитинства у визначенні життєвих програм, здатність до самокорекції [10-13].

Процесуальній діагностиці властива неповторність конкретно-семантичного аспекту. Психокорекційна і психодіагностична процедури при цьому зливаються в єдине ціле [5].

У групі АСПН зміст роботи з психомалюнками визначається орієнтацією процесу на виявлення внутрішньої суперечливості психіки суб'єкта. Аналіз малюнків відбувається у площині цілісного дослідження психіки в її свідомих і не свідомих виявах [9]. Малюнкова символіка надає можливість вивчати свідомі і несвідомі аспекти психіки суб'єкта. Ці символи проявляються як в неавторських малюнках, так і в комплексі тематичних малюнків. Відмінність є у зв'язності тематики, яка побудована таким чином, щоб об'єктивувати найрізноманітніші аспекти життя психіки суб'єкта, пов'язані зі значущими подіями його життя, ставленням до себе та до інших людей, з уявленням про майбутнє та ін. У роботі з неавторськими малюнками така зв'язність відсутня. Системність задається самим протагоністом, і лише психолог може проаналізувати асоціативні зв'язки між окремими малюнками. При виборі малюнків, увагу протагоніста повертає суперечливість образів, деструктивність. Можливість роботи з неавторськими малюнками забезпечується механізмом проекції, ідентифікації та заміщення, які дозволяють протагоністу втілювати власний зміст у малюнки.

Особливості процесуальної діагностики залежать від ступеня ригідності захисних тенденцій індивіда, від його психологічної готовності до навчання в групі АСПН й мотивованості щодо рефлексивного пізнання. У процесі роботи важливим є емоційне сприйняття життєвих подій протагоністом, тому зміст, що йде від суб'єкта, його емоційні реакції, поведінка й малюнковий матеріал піддається інтерпретації. Діагностико-корекційна процедура вимагає зосередження уваги на системних характеристиках несвідомого, об'єктивування яких дає змогу прослідкувати тенденції поведінки особи [8].

Практика діагностико-корекційної роботи з неавторськими малюнками дає можливість визначити тенденції психіки, що об'єктивуються через проектування протагоністом особистісної проблеми під впливом механізму «до сили». Неавторські малюнки сприяють виявленню внутрішньої суперечливості психіки, яка не усвідомлюється протагоністом. У процесі діагностико-корекційного діалогу виявляється почуття провини, внутрішній конфлікт, душевні переживання, відчуття соціальної незрілості; тенденція до покарання інших людей та до самопокарання; прагнення мати захист, підтримку, особистісно зростати, домагатися соціальних успіхів тощо. Оскільки в якості неавторських малюнків застосовуються художні полотна важливо дослідити їх діагностичний потенціал, зокрема можливість презентації суперечливості, притаманної особистості.

Деструктивні тенденції знаходять вияв у ставленні суб'єкта до себе, до людей та до предметного світу. Таке ставлення презентовано в зображувальному мистецтві. У науковій літературі феномен творчості пов'язується з несвідомою сферою суб'єкта. Дослідники вказують на зв'язок творчості із заблокованими, витісненими переживаннями драматичних подій життя. Такі переживання зумовлюють виникнення драматичних образів, сюжетів страждань, смутку, жаху та смерті. Можна визначити узагальнювальні характеристики наукових пояснень проблеми присутності в мистецтві образів страждань і смерті. Це, зокрема: потяг до смерті, що йде з несвідомого та виявляється в символічних формах; мистецтво як відображення витіснених неусвідомлюваних переживань, травм дитинства; переживання страждань, страху смерті, що зумовлює потяг до мистецтва; творчість як терапія від страху смерті [1;2; 3].

Зображення образів смерті, страху перед смертю, емоційного болю, насилля зустрічаються майже на всіх етапах розвитку мистецтва. Особливої популярності мотиви страждань, насилля, смерті набувають у мистецтві середньовіччя. Й. Хейзинг, Ц.Г. Нессельштраус стверджували, що смерть у середньовіччі сприймалася як така, що приходить раптово та має образи "апокаліптичного вершника", кажана, демона. Виникнення таких образів автори пов'язують з уявленням суб'єкта про смерть як раптовість, некерованість,

приреченість життя. Дослідники твердять: "... з часом зображення смерті набуло трансформації, для нього стало характерним наближення до людської постаті: вершник, молодик, молодиця, стара з косою, скелет (рис.3, 4) тощо" [4, с. 156].

Рис. 3. Гравюра Ф. Джотто «Смерть»

Рис.4. Фото-ілюстрація «Вершник»

Образ смерті єднає в собі жах та спокусу, що презентовано в гравюрах середньовіччя. В основі сюжетів гравюр йдеться мова про нікчемність людського життя, яке щохвилини висить на волосині, про скороминущість земних благ і нещастя, про рівність всіх перед обличчям смерті, яка не мінує ні молодих, ні багатих. Смерть завдає емоційних страждань живій людині та водночас знімає з неї тягар провини, приваблює та водночас омертвляє. Смерть зображується в людському натовпі, у вигляді музики, який грає над мертвими, навіюючи жах та водночас спокій на живих, косаря, який знищує життя, мудрого старця, який манить та відштовхує водночас, чоловіка, що спілкується з імператрицею (рис.7) [8].

Рис.6. Гравюра «Танці смерті». Папа Римський.

Рис.7. «Танці смерті». Імператриця.

Образи смерті також присутні у творах багатьох сучасних митців, зокрема: М. Ернста, Я. Йерки, Дж. де Кірко, Я. Малевського, Р. Магрітта, Д. Хо. Смерть зображується такою, що навіює страх, підкрадається та забирає життя. Отже, образу смерті властива амбівалентність: символізується кінець існування та водночас його відродження. Для прикладу розглянемо картину "Смерть і дівчина" (рис. 8) – смерть, що стоїть на варті скінченності життя. Смерть представлена такою, що нависає над життям, страхаючи своєю невідомістю та водночас ваблячи цим. Подібне ми бачимо на малюнку, де зображена дівчина поруч зі смертю (рис. 9). В обох випадках людина змальована пасивно, невідвальною неминуєстю.

Рис. 8. Картина Х. Б. Грін
«Смерть і діва»

Рис. 9. Фотоілюстрація
«Неминуче»

Присутність у мистецтві XVI ст. зображень насилля, еротики, страждань, тортур дослідив Ж. Дюбі. За словами дослідника, потяг людей до споглядання страждань та мук інших є їхньою вродженою потребою. Ж. Дюбі твердить: "Наскільки сильною та глибокою є потреба натовпу у спогляданні мук. Скільки на картинах тіл, що піддаються тортурам та роздиранням, мучеників, які вкриті язвами, із встромленими стрілами, образ Христа, що страждає від болю, чудовиська, яке поїдає дітородні органи грішників, кастрованого чоловіка, жінки, з якої здирають живцем шкіру" (цит. за: [4, с. 292]). Муки та страждання окреслюються як внутрішня потреба людини, як сила, що є виявом мужності, терплячості, високості мученика. Окреслене вище вказує на глибинні витоки потреби суб'єкта в переживаннях страждань, фізичного болю, спогляданні тортур, убивств, що свідчить про вияв деструктивних тенденцій у ставленні до об'єктивного та предметного світу. Вимірювання почуттів через переживання болю, страждань є виявом тенденції до психологічної смерті. Як зазначає Калашнік І.В.[8], суб'єкт, для якого показником чуттєвості є "серце, що стікає кров'ю" (рис. 10), несвідомо прагне відчувати розчарування, душевний біль. Цим самим людина психологічно омертвляє реальне життя, сприймаючи його через призму негативу. Такі деструктивні тенденції мають глибинно-психологічні витоки, які походять із дитинства.

Рис.10. Моє серце

У кубізмі (П. Пікассо, Ж. Брак, Х. Гріс) [6] превалюють зображення "деформації реальності", її докорінної зміни. Об'єктивний світ показано перевернутим, нереальним, таким, що не має перспектив розвитку. Геометричні форми, в які вписуються зображення, створюють ефект омертвілості людської сутності та її наближення до штучності. Індивід змальовується невиразним, омертвілим, таким, що втратив власну індивідуальність. Це засвідчує вияв деструктивних тенденцій у ставленні суб'єкта до себе, що представлено через відчуття втрати індивідуальності, непотрібності, відчуження себе тощо.

Рис.11.Картина Я.Йерки
«Сутінки у дитячому садку»

Рис.12. Фотоілюстрація
«Самотність»

Зображення поглинаючої утроби, виверження вулкану, деформованого людського тіла властиві творчості С. Далі, Я. Йерки, Д. Хо. Такі мотиви можуть виступати несвідомим прагненням повернення суб'єкта до стану спокою, бездіяльності, де відбувається символічне єднання з батьками. Приміром є картини (рис. 11), де людина зображується у яйці, де не існує об'єктивного світу, – суб'єкт сам для себе є всесвітом. Близьким за сюжетом є фото (рис. 12), на якому зображено людину, яка знаходиться наче у капсулі (утробі). Це заміщує їй реальний світ, що свідчить про капсульованість, омертвіння емоцій. Такі твори випукло репрезентують тенденцію «до повернення в утробу» [8].

Ілюстративним є такий сучасний напрям мистецтва, як фентезі (Е. Бекіські, А.Золотик, Й. Міллер, Т. Саламоні, Т. Уайт) [7]. У митців фентезі превалюють зображення омертвілості, штучності, через які представлено реальність. Для мистецтва Т. Саламоні характерні штучність життя, омертвілість. У творчості А. Золотика (рис. 13) головним елементом є маска. Як відомо маска (закритість) є символом захисту від реального світу, вона є похідною від негативного досвіду дитинства, а саме спілкування з матір'ю, коли каралися вияви чуттєвості й омертвлялися лібідні порухи. Суб'єкт переживає страждання через неможливість виражати свої відчуття. Певна закритість присутня також у творчості Е. Бекіські. У своїй картині «Жінка» він зображує людину, в якій прикриті пов'язкою очі, через яку вона не бачить кого до себе пригортає.

Рис. 13. Картина А. Золотика
«Натовп»

Рис. 14. Е. Бекіски «Жінка»

Таким чином, деструктивні тенденції знаходять символічне відображення у творах мистецтва через сюжети страждань, знуцань, агресії, жорстокості, руйнування, суїциду; образів нечистої сили. Деструктивні тенденції в мистецтві знаходять вияв у таких символічних формах: драматичні мотиви – серце, що стікає кров'ю, затисле в кулак або розбите, сльози; зображення омертвілого – манекени, статуї, потвори; страхаючі зображення – катастрофи, війни, вбивства, смерть; сюжети поглинання – утроба, прірва, павутиння, яма, склеп, космос; суперечливі образи – добро та зло, ангели і демони, життя та смерть, тощо. Душевні страждання представляються як внутрішня сила, високість суб'єкта, а образ смерті замальовується як кінець усього живого та водночас нове відродження життя. Отже, картини самі по собі психологічно навантажені, що сприяє адаптації їх з протагоністом, є ефективними в діагностико-корекційній роботі. Самі ж автори зазначають, що творити їм допомагає нещасливе кохання, скрута або наркотики.

В контексті нашої роботи важливо визначити діагностико-корекційні особливості цього виду роботи. Під час роботи з художніми картинами протагоніст наповнює сюжет індивідуальним змістом у контексті власних емоційних тенденцій. За спонтанного вибору створюються адекватні умови для діагностування. В процесі аналізу надається можливість виявити об'єктні відношення, що характеризуються тенденцією до транзитності на персонажів з картини. Діалогічна взаємодія з протагоністом в процесі роботи з картиною сприяє виявленню сутності внутрішньої проблематики респондента, що зумовлюється внутрішніми суперечностями психіки [9].

Неавторський малюнок дозволяє досліджувати інфантильні тенденції психіки, що сприяє пізнанню внутрішніх детермінованості особистісної проблеми суб'єкт через об'єктивування логіки несвідомого, яка «підкорена інфантильним інтересам «Я». Поєднання неавторського малюнка з іншими прийомами (психодрама, рольова гра, побудова топологічних моделей та психоаналіз комплексу тематичних малюнків та ін.) забезпечує діагностику й психокорекцію деструкцій поведінки індивіда [10].

Отже, застосування неавторського малюнка дає можливість дослідити тенденції, які деструктують особистісні й професійні аспекти взаємодії, а також характер проєкції, що мають чуттєво-інфантильний характер, але переносяться в актуальну ситуацію соціальної взаємодії. В той же час, важливо відмітити, що малюнки самі по собі несуть психологічне навантаження, презентують суперечливі тенденції психіки респондента.

Малюнкові методи загалом гармонізуються із цілями АСПН, спрямованими на виявлення каузальних передумов особистісних проблем суб'єкта. Проходження психокорекції в групі АСПН сприяє підвищенню рівня усвідомлюваності суб'єктом власної поведінки через виявлення глибинних детермінант, які деструктують його психіку. Таке усвідомлення забезпечує особистісно-конструктивні зміни суб'єкта [5].

Психокорекційний процес покликаний згармонізувати особистість, розкрити канали лібіді через виявлення суперечливих тенденцій психіки. Глибинна корекція забезпечує людині внутрішню гармонію за якої «емоції в злагоді з розумом», що сприяє соціально-професійній успішності; досягненню життєво важливих цілей; наблизженню до відчуття радості життя та щастя; зниженню рівня тривожності; розвитку навичок рефлексивного самоаналізу; поглибленню самоусвідомлення; змін ставлення до себе й до інших людей: корекція сприйняття ситуацій спілкування в бік реалістичності; розвитку здібностей партнерського спілкування.

Література:

1. Нессельштраус Ц. Г. «Пляски смерті» в західноєвропейському мистецтві XV в. як тема рубежа середньовіччя і Відродження // Культура Відродження і середні віки. – М., 1993. – С. 141– 148.
2. Фрейд З. Художник і фантазування. – М., 1995. – 396 с.
3. Халецький А. М. Психоаналіз особистості в творчестві Тараса Шевченка // Історія психоаналізу в Україні / Сост.: І. І. Кутько, Л. І. Бондаренко, П. Т. Петрюк. – Харків: Основа, 1996. – 360 с.
4. Хейзинга Й. Осень середньовіччя. – М.: Наука, 1988. – 540 с.
5. Шавровська Н. В. Особливості пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків. Дисертація
6. Швингльхурст Э. Сюрреалисти. – М.: Лабиринт, 1998. – 78 с.
7. Енциклопедія мистецтва ХХ століття / Автор-сост. О. Б. Краснова. – М.: Олма-Пресс, 2003. – 352 с.
8. Яценко Т. С., Глузман О. В., Калашник І. В. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті. Навч. посіб. – Ялта: РВВ КГУ, 2008. – 204 с.
9. Яценко Т. С., Іваненко Б. Б., Аврамченко С. М. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога практика: Навч. посіб. / За ред. Т. С. Яценко. – К.: Вища шк; 2008. – 342 с.
10. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – 382 с.
11. Яценко Т. С. Психоаналіз тематических рисунків (практика і теоретическіе обобщенія) // Журнал практического психолога. – 2004. – № 1. – С. 156 – 188.
12. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.
13. Яценко Т. С., Чобітько М. Г., Доцевич Т. І. Малюнок у психокорекційній роботі психолога – практика (на матеріалі психоаналізу комплексу тематических малюнків). – Черкаси, 2003. – 216 с.

Резюме. Дана стаття виконана в межах психодинамічної теорії Т. С. Яценко і центрує увагу на внутрішній суперечливості психіки, що потребує діагностики та корекції. В статті аналізується прийом роботи з неавторським малюнком на прикладі художніх картин, його відмінність від комплексу тематических малюнків. Презентовано вияв деструктивних тенденцій психіки у картинах, що розкриває діагностично-корекційні можливості неавторського малюнку у пізнанні внутрішній суперечності. **Ключові слова:** активне соціально-психологічне навчання, неавторський малюнок, деструктивні тенденції, смерть, несвідоме, психодинамічна теорія, психокорекція.

Резюме. Данная статья выполнена в рамках психодинамической теории Т. С. Яценко и центрирует внимание на внутренней противоречивости психики, требует диагностики и коррекции. В статье анализируется прием работы с неавторским рисунком на примере художественных картин, его отличие от комплекса тематических рисунков. Презентовано проявление деструктивных тенденций психики в картинах, что раскрывают диагностико-коррекционные возможности неавторского рисунка в познании внутренних противоречий. **Ключевые слова:** активное социально-психологическое обучение, неавторский рисунок, деструктивные тенденции, смерть, бессознательное, психодинамическая теория, психокоррекция.

© 2012

Е. С. Бекетова (г. Ялта)

ДИАГНОСТИКО-КОРРЕКЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ТАТУИРОВКИ

Постановка проблемы. В современном мире татуировка приобрела популярность среди молодых людей. Как свидетельствуют исследования ученых, татуировки оказывают влияние на физиологическое здоровье человека, его социализацию, культурные и эстетические нормы общества. Инициировать нанесение татуировок могут неосознаваемые человеком психологические комплексы, защиты, страхи. Следует отметить, что искусство татуирования изменялось в историческом аспекте, при сохранении тенденции к символизации изображения. В глубинно-психологическом аспекте проблема татуировки ранее не рассматривалась. Занимавшийся изучением психологии преступников, итальянский врач Ч. Ломброзе первым обратил внимание на биографическое значение тюремных татуировок. В социальном и историческом аспекте тату (татуировку) рассматривали Э. Бершон, Г. Вуттке, А. Ельских, Л. Ерофеева, А. Лакассаж. Татуировки также рассматриваются как проявление дезадаптации и девиантного поведения в работах Е. Змановской. В контексте психодинамической парадигмы мы ставим вопрос раскрытия глубинно-психологических предпосылок нанесения татуировок.

Цель статьи. Целью нашего исследования является раскрытие диагностико-коррекционных возможностей татуировок в рамках метода активного социально-психологического обучения (АСПО).

Изложение основного материала. Ученые давно заметили, что графическая продукция дает возможность познать внутренние характеристики личности. Рисунок содержит более глубокий смысл, чем тот, который в него вкладывал субъект. С помощью рисунка становится возможным проследить значимые этапы жизни субъекта, отразить внутреннее самочувствие [7, 246]. Рисунки содержат образы, которые раскрывают характер отношений их автора с окружающим миром (людьми, предметами, природой).

Отображение бессознательных тенденций психики в творчестве было рассмотрено в психоаналитических теориях О. Ранка, З. Фрейда, К. Юнга и др. Исследователи связывают феномен творчества с бессознательной сферой субъекта и указывают на связь с заблокированными, вытесненными переживаниями драматических событий жизни. Кроме того, можно выделить обобщающие характеристики научных объяснений проблем появления в творчестве драматичных образов: стремление к смерти, которое имеет глубинно-психологическое происхождение и проявляется в символических формах; отображение вытесненных бессознательных переживаний, травм детства; переживание страданий, страх смерти.

Наше исследование построено на разработанном академиком НАПН Украины, Тamarой Семеновной Яценко, методе активного социально-психологического обучения (АСПО). Данный метод имеет свои специфические особенности: целостное познание психики субъекта в ее сознательном и бессознательном проявлении; направленность на познание феномена психического в его индивидуальной неповторимости; динамическая упорядоченность противоречивых тенденций, их общая системность.

Изучая арт-терапевтические техники, мы обратили внимание на малоизученный, но популярный в наше время вид искусства – татуирование. Истоки данного процесса уходят корнями вглубь тысячелетий, при этом есть большое количество определений данного феномена. Социолог А. Ельский предложил следующее определение татуировки – «процесс нанесения перманентного (стойкого) рисунка на тело методом местного травмирования кожного покрова с внесением в подкожную клетчатку красящего пигмента» [4, 42]. В философском понимании татуировка рассматривается как «способ выражения внутреннего Я» [3, 7]. В контексте заданной темы мы будем рассматривать татуировки как один из способов проявления и символизации бессознательной сферы личности, которая таким образом заявляет о внутреннем психологическом неблагополучии и неразрешенных противоречиях [2, 349].

Использование приема работы с татуировками, как и с неавторскими рисунками, базируется на метафоричности, что способствует самовыражению в ситуации защищенности с целью познания глубинно-психологических детерминант деструкций психики. Психоаналитическая работа с иллюстрациями татуировок опирается на механизмы проекции, идентификации, перенесения внутреннего содержания инфантильного